

SITNI PRILOZI

DÜNDAR GÜNDAY

TAHRİR DEFTERLERİYLE MUKATAA DEFTERLERİ ARASINDA MUKAYESE

Osmanlı devleti hazine geliri sağlamak veya bir memuruna maaş tahsisinde ödemeyi bir gelir kaynağına havale ederdi. Buna (havale) denir. Yapılan işe de (tahvil) denilip mâliye tabiri olarak kullanılırdı.

Yene osmanlı idaresinde yeni zabt edilen memleket toprakları sicile geçirme, toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemini, ve alınacak vergi nisbetini tayin ve tesbit maksadiyle muntazaman yazarak kayıtlarını tutarlardı. Tutulan bu defterlere (tahrir defterleri) denir. 30 yılda bir tekrârı kanundu. Bu süre bazen uzar bazen de cülûs veya bir bölgede toprağı eli altında bulunduranların aralarındaki toprak anlaşmazlıklarının çoğalması yahud halkın vergi ağırlığından veya adâletsizlikden sızlanması, göçler, veya salgın hastalıklar dolayısı ile ortaya çıkan nüfûs değişiklikleri gibi sebebler tahrirlerin yenilenmesine yol açardı.

Divân-ı hümâyûn adına bu işleri (Nişancı nezareti) tarafından yürütülürdü. Nişancı divân-ı hümâyûn azasıdır. Bu işi iyi bilir kişi olarak tenilir ve kendisine (tevkii) denilir.

Bir yerde tahrir yapılacağı zaman evvelâ buna iyi idare edecek namuslu doğru, ve yetenekli ve kendisine son derecede güveilir bir (Emin) veya (kâtip) seçilir. Bu kâtip çoğu kez divân kâtiplerinden biridir. Bunun dışında bazen kadılarından veya sancak beyinin seçeceği kimselerden olurdu.

Emin olarak seçilene muharrir-i memâtik yahut muharrir yahut il yazıcı denirdi. Bu emin veya kâtibin yanında yazacakları arâzinin büyüklük ve küçüklüğüne göre bir kâtip kadrosu vardı. O bölgedeki idare âmirleri bunlara istenilen hertürlü yardımcı yapmakla mükellefdi. Ayrıca o bölgenin kadıları, tımar defderdârı, Defderdâr kathüdâsı da hey'ette bulunurdu. Bu hay'et yeni fethe-dilmiş toprak üzerinde idâri teşkilât kurar. Hey'et kendisine verilen emre göre pâdişah hasları, vezir, beylerbeyi, sancak beyi hasları, zeamet, tımar, selâtin vakıfları, amme vakıfları ve mülk olmak

üzere muhtelif cinslere bölerdi. Sonra bu hey'et şehir, kasaba, ve köyleri bir bir dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini, içlerinden vergiden muaf olanlarını, neden muaf olduklarını açık olarak deftere yazarlardı.

Böylece topraklı topraksız köylü, evli, bekâr, sakat, dul, sanat sahibi, imam, müezzin, papas, ayrı ayrı kayda geçerdi.

Sonra her köyün mer'ası, kışlağı, yaylası, korusu, ormanı, çayırı ayrı ayrı gösterilir. Ve buğday, arpa, nohud, mısır, ceviz, üzüm bal, sebze, meyve, pirinç, vesair mahsullerin yıllık miktârı ve bu miktârdan yılda mükelefin ödeyeceği yıllık vergi miktârı yazılırdı. Bunlar önce katlanmış müsvedde kağıdlara işlenir, sonra defter vücuda getirilirdi. Bütün bunları içine alan deftere (Mufassal) denirdi. Bundan başka yalnız idâri teşkilâtı göz önüne alarak köy isimleriyle yıllık gelirlerini gösteren daha özet bir defter hazırlanırdı ki buna (Refter-i mücmel) veya (İcmâl defteri) denir.

Bu defterler arâzi ihtilâflarını çözmeye yarar esas kayıtlardır. Tımar olsun has olsun zeamet olsun tam adet halinde bu defterlerde kayıtlı olduğu için kaynak sayılırdı.

İcmâl ve mufassal defterleri Nişancı tarafından incelenir. Gerrekirse doğrusu yazılıp düzeltilirdi. Kontrolndan geçen bu defterler Tuğralanı kendi eyaletine gönderilir. Tuğrasız olan ikinci nüshası icmâl defteriyle birlikde defterhaneye konur ve burada muhafaza edilirdi.

Yeni tahrir yapılacağı zaman daha önce yazılan bu defterler eses tutulur buna bakarak ortaya çıkacak farklar yeni deftere işaret olunurdu, eski deftere (atık) yeni tutulana (cedid) adı verilirdi. Daha sonra bir daha yapılacak tahrirlerde cedidler atık, atıklar köhne defter adını alırdı.

İl yazıcı hey'etiyle beraber bir eyalete geldiği vakit beyler beyi Yâte adı verilen bir kâğıd verir, bu kâğıdda beylerbeyi bütün (Dirlik) sahiblerinin ellerindeki beratlarını ilk önce verilen (Kılıç) ibtida olarak verilen miktârla sonraki defterlerde zamanla aldıkları (terakki) leri araştırdırıp inceleyerek tesbit eder. Bu kâğıdı, yani Yâfte verirlerdi.

Dirlik sahibi bu yâfte ile ilyazıcı ya baş vurur, kendisine yeni defterde dirliğine esas olan toprağını reaya ile birlikde kaydettirirdi. Böylece dirliğini sağlayan köyler dikkatle yazılırdı. Bu işler bittikten sonra artan toprak ve mahlüller mevkufat memurları tarafından hazine adına ele geçirilir ve zabt olunurdu. Kayıtsız toprak görülürse (ez hâric-i defter) diye kayıd düşülürdü.

Yene iki tahrir arasındaki zaman içinde has, zeamet, ve tımarlardan tevcih edilenlerin kaydı için icmâl defterine benzer köy isimleri daha seyrek yazılmış nüshalar hazırlanır, bunlara tevcih ve terakiler işaret olunurdu. Bu defterlere (Derdest ve ruznâmçe) defterleri denirdi. Tahvil kaleminde tamamlanan muamelât bu defterlere işlenirdi.

Eyaletlerde valilerin aldıkları yetki ile yapacakları tevcih ve terakkiler için ayrı (Derdest defterleri) tutulurdu. Sonraları bu defterler yürürlükten kaldırılmış bunevi muameleleri (Tahvil defteri) adıyla tahvil kalemi tutmaya başlamıştır.

Tımar şahsa aid olup boşalırsa boşda kalan kılıç timârdır. Bir eyâletin kaç timârı olduğu defterlerde yazılı kılıç adedinden anlaşılır? kılıçdan fazlası gelir sayılırdı. Devlet adına toprağa tasarruf eden timâr sahibine (sâhib-i arz) denirdi. Harplerde yararlığı görülenler için derecelerine göre verilen has zeamet tımar yanında (Şakirdlik gediği) adıyla divân-ı hümâyun kâtibleri şakirdlerine mahsus tımarlar da vardı. Bunlar sayılı miktarda olup ancak bir münhal olursa bu gediğe bir başkası tayin edilirdi. Bir kısmı böylece (dirlikli) iken bir kısmıda (ulûfeli) idi. Ayrıca mülâzımların de tımar derecesinde Gedikleri vardı, buna (Mülâyemet gediği) denir, ve defteri tutulurdu.

Tımarların tahvil zamanı ekine orak girdiği zamandır. Orakdan sonra ayırsalar bile harman kalkmamış ise mahsul sipâhinindir. Eğer orak girmeden azlolunursa sipâhi o mahsule sahib olamaz, mevkûfât tarafından hazine adına elkonur, zabtedildiği mevkufât defterine işlenir.

Toprakların hizmet karşılığı bir veya bir kaç kişiye belli şartlarla tahsisi Selçuklulardan Osmanlılara intikâl etmiştir. Feodal sistemle bazı birleşen yanları varsada Feodalite sayılamaz. Çünkü defter kayıtlarında toprak gelirini alanlar idâri kazâi çoğu kez mâli bakımdan devlete hesap vermeğe mecburdular. Oysa feodâl sistem bağımsız idi kimseye hesap vermezdi. Yalnız Savaşda kendi kuvvetleriyle Kralın yanında hazır olmaları yeterdi. Eğer kral askeri güce sahib ise bunlar üzerinde ki otoritesini, mürakebesini yürüttü. Feodal sistemde toprak babadan oğula verâset yoluyla intikâl eder. Tımar sahibi ise devlet memuru olup kesin olarak merkezin emri altındadır. Görevini yapmayan veya yapmak istemeyen veya kendi yerini dolduracak değerde evlâd yetişdiremeyen elinden toprak alınır.

Ancak mülk tımarlar, ocaklıklar, mâlikâneler bir dereceye kadar feodâl sisteme benzer. Fakat bunların sayısı çok azdır.

Mâlikâne, DİVAN sisteminde mülk sahibine verilmiş ise de satmak kiralamak tasarruf değışliğı yapmak hakkına sahib değıldi. Bunlar devlet adına 1/10 alırlardı. Bütün bunlar Merkezdeki defter kayıtlarına göre oluşur. Üstelik tımar sahibi yanında yıllık geliri nisbetinde silâhlı teçizatlı iyi yetişmiş süvari askeri (Cebelü) götürürdü. Her üç bin akça gelir karşılığı bir cebelu ile mükellefdi. Has ve zeamet sahibleri de böyle idi.

Mukataa defterleri:

Hazineye aid her hangi bir gelirin veya toprak gelirinin tayin edilmiş bir bedel karşılığı iltizama verilmesi, ve bunların Esham veya Hisselerini gösterir.

- 1 — Mukataa-i miri.
- 2 — Mukataa-i mâlikâne.
- 3 — Mukataa-i Zemin.

Mukataa-i miri: Her yıl veya iki, üç yılda bir tevcih olunur.

Mukataa-i mâlikâne: Kayd-ı hayat şrtiyle verilen mâlikâneler.

Mukataa-i zemin: İşlenmiyen toprakdan alınan oşür (1/10) bedeli veya icare-i yemin yani kiralanan araziden alınan (1/10) oşür bedeli.

Her mukataanın eshâmı vardır. Eskiden beri devâm eder. Ayrıca bir mukataayı iltizâm eden Mültezim kaç yıl iltizâm etti ise süresi sona erinceye kadar geçecek süreye (Tahvil süresi) deniyor. Bu mukataalardan adı geçen her hangi bir pâdîşah emriyle yeniden hizmetleri karşılığı başka mukataadan gelir sağladığı halde (Zamime-i mukataa) geçerli şartlara uyulmak suretiyle ek olarak (ba şurût-u câriye) yeniden 38 sehim zam-mı mâlikâne olarak kendisine satılır. Bu sehim alan ödediği bir miktar peşin akçe ile parayı (darbhâne-i âmire) ye yatırarak hayatta olduğu süre veya 8—12 yıllık olmak üzere akçe karşılığı (mezad kâimesi) ibraz ederek ve ferman telhisi göstererek ele geçirir. Devlet hazinesine aid mukataaların mâlikâne şeklinde tevcih olunanlarından 8 yıldan 12 yıla kadar peşin olarak alınan varidât ve yine ayrıca her iltizamdan ve her esham satışlarından peşin alınan hisse ile taksite bağlanan mukataa bedellrine (Muaccele) denir. Mukataa bir veya bir kaç mültezime verilir.

beray-ı hisse	beray-ı hisse	beray-ı hisse	gibi.
Mustafa ağa	Ömer sahib efendi	Süleyman ağa	

Belgrad kalesindeki cebeciyan-ı dergâh-ı âli kale muhafızlığı hizmeti karşılığı Selânik deki bir mukataadan para alırken Belgrad istilâyâ uğrarda elden çıkarsa Selânikdeki bu mukataanın geliri (Baz be Hazine-i âmire) olur. Yani hazineye geri alınır. Bu cebeciyan'a bu kez hazineden ödemek suretiyle akçe verilir.

Her mukataanın gelir akçesi vardır. Bu gelir akçesi peşin veya taksit ile, meselâ ser bevvâbin-i dergâh-ı âli İsmail efendiye maktu' olarak bir eyâletteki haslardan, cizyeden, avârızdandan, âdet-i aġnâmdan belirli ölçüde hisse verilmek suretiyle geliri sağlanır. Bunun dışında görevi gereği, arpa, saman ve navl-ı sefâin gibi masraflara girdiyse yine bu gelirden karşılığı akçe verilir. Askeri teçhizat ve araçlarıyla bütün yiyecek ve giyecek masrafları mukataa gelirlerinden sağlanır. Ayrıca asker ulûfesi, mühimmat ve levazım ücretleri ile amele ücretleri yakın veya uzak bir mukataa gelirinden ödenir. By geliri de mültezimler sağlar.

Mukataa geliri alıb el koyanın, mültezimin devlet borcudur. Kanun ile ve elindeki hüccet için karâr verile senedleri ellerinde olarak zimmetleri borclu olandan tahsil olunur. Kendi hissesinden